

УДК 341.1/.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.33>

ЩОДО ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ВЧИНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Гаврилюк А.В.,
*здобувачка вищої освіти юридичного факультету,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса
e-mail: aliona.havryliuk10@gmail.com*

Зелінська А.О.,
*здобувачка вищої освіти юридичного факультету,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса
e-mail: angelina2201406@gmail.com*

Гаврилюк А.В., Зелінська А.О. Щодо проблеми міжнародно-правової відповідальності російської федерації за вчинення екологічних правопорушень на території України.

Стаття присвячена аналізу екологічних злочинів, скоєних російською федерацією (далі – рф) під час агресії проти України, зокрема їх масштабів, наслідків та правових механізмів притягнення до відповідальності. Збройний конфлікт, який розпочався у 2014 році й досяг апогею після повномасштабного вторгнення у 2022 році спричинив масштабні екологічні збитки, які мають не лише національний, а й глобальний характер. Воєнні дії супроводжуються систематичним руйнуванням інфраструктури, забруднення ґрунтів, повітря та водних ресурсів, знищення природних екосистем, – і це лише частина екологічних наслідків війни. Деградація навколишнього середовища та руйнування в результаті війни не тільки завдає шкоди самій природі, але й загострює питання втрати продовольства та води, знищуючи засоби до існування людей. Особливо загрозливою стала ситуація на Сході України, де бойові дії спричинили пошкодження промислових і критичних інфраструктурних об'єктів, створивши додаткові екологічні ризики. Однак, попри очевидність цих злочинів, притягнення росії до міжнародно-правової відповідальності за них стикається з низкою проблем.

Авторками встановлено, що попри значний міжнародний досвід боротьби з екологічними злочинами, визначення поняття «екоцид» у міжнародному праві залишається неврегульованим. Відсутність чітких механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини, включаючи екоцид, ускладнює досягнення справедливості та ефективної компенсації завданих збитків.

У статті висвітлено концепцію екологічних злочинів у міжнародному праві, яке не має загальноновизнаного визначення цього явища, але містить низку універсальних і регіональних актів, що регулюють такі правопорушення.

Особливу увагу приділено оцінці завданої шкоди, яка нараховує мільярди доларів і включає як матеріальні втрати, так і незворотну шкоду природному середовищу. Розглянуто основні міжнародно-правові механізми, що можуть бути застосовані для покарання винних та відшкодування збитків, включаючи репарації, сатисфакцію та створення спеціальної компенсаційної комісії. Та приділено увагу ініціативі створення Міжнародного реєстру збитків («RD4U»), що покликаний стати базовим елементом механізму компенсації за екологічні та інші збитки.

Ключові слова: екологічні злочини, міжнародне право, агресія російської федерації, екоцид, забруднення довкілля, наслідки війни, руйнування екосистем, міжнародна відповідальність, компенсація збитків, міжнародний реєстр, репарація, сатисфакція.

Havryliuk A.V., Zelinska A.O. On the problem of international legal liability of the Russian Federation for environmental offenses in the territory of Ukraine.

The article analyzes the environmental crimes committed by the Russian Federation (hereinafter - the RF) during its aggression against Ukraine, in particular, their scale, consequences and legal mechanisms of accountability. The armed conflict, which began in 2014 and culminated in a full-scale invasion in 2022, has caused large-scale environmental damage that is not only national but also global in nature. Military actions are accompanied by the systematic destruction of infrastructure, pollution of soil, air and water resources, and destruction of natural ecosystems, and this is only a part of the environmental consequences of war. Environmental degradation and destruction as a result of the war not only harms nature itself, but also exacerbates the issue of food and water loss, destroying people's livelihoods. The situation in eastern Ukraine has become particularly threatening, where the fighting has damaged industrial and critical infrastructure facilities, creating additional environmental risks. However, despite the obviousness of these crimes, bringing Russia to international legal responsibility for them faces a number of problems.

The authors have established that despite significant international experience in combating environmental crimes, the definition of "ecocide" in international law remains unresolved. The absence of clear mechanisms for prosecuting environmental crimes, including ecocide, makes it difficult to achieve justice and effective compensation for the damage caused.

The article highlights the concept of environmental crimes in international law, which does not have a universally recognized definition of this phenomenon, but contains a number of universal and regional acts regulating such offenses.

Particular attention is paid to the assessment of the damage caused, which amounts to billions of dollars and includes both material losses and irreversible damage to the environment. The main international legal mechanisms that can be used to punish the perpetrators and compensate for damages, including reparations, satisfaction and the establishment of a special compensation commission, are considered. Attention is also paid to the initiative to establish the International Register of Damage (RD4U), which is intended to become a basic element of the mechanism of compensation for environmental and other damages.

Key words: environmental crimes, international law, aggression of the Russian Federation, ecocide, environmental pollution, consequences of war, destruction of ecosystems, international responsibility, compensation for damages, international register, reparation, satisfaction.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася ще у 2014 році та носила характер так званої «гібридної війни», досягла свого апогею після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Розв'язаний державою-агресоркою збройний конфлікт завдає руйнівних наслідків не лише для людських життів і соціально-економічної стабільності, але й для навколишнього середовища. Збройна агресія супроводжується систематичним руйнуванням екосистем, забрудненням води, повітря та ґрунтів, а також безповоротною втратою біорізноманіття. Воєнні дії, як-то обстріли промислових об'єктів, мінування територій, застосування заборонених видів зброї, а також руйнування інфраструктури, спричиняють довгострокову, а у деяких випадках безповоротну, шкоду природним ресурсам України.

На сході України, де починалися воєнні дії, зосереджувалася значна частина важкої промисловості, яка мала ключове значення для економіки України. Металургійні комбінати, вугледобувні шахти, хімічні підприємства, енергетичні об'єкти – усе це становило не лише економічний потенціал, але й було джерелом екологічної небезпеки в разі їх пошкодження. Особливе занепокоєння викликали об'єкти підвищеної небезпеки, яких у Луганській області нараховувалося сто шістдесят дев'ять. Руйнування або пошкодження таких підприємств під час воєнних дій спричинило не лише економічні втрати, але й серйозні екологічні катастрофи.

Значна кількість таких об'єктів припадала і на Донецьку область. Окупанти нещадно нищили природу Донбасу, руйнуючи екосистеми, виводячи з господарського обігу родючі землі, вирубуючи чи спалюючи ліси, затоплюючи шахти, знищуючи об'єкти природно-заповідного фонду, поставивши таким чином цей регіон на межу екологічної катастрофи. Ситуація загострилася ще більше після повномасштабної агресії РФ проти України. Загрозою не лише для України, а й для Європи і світу стало потрапляння в сферу бойових дій об'єктів атомної енергетики України: Хмельницької, Південноукраїнської, законсервованої Чорнобильської і особливо найбільшої в Європі і третій у світі Запорізької АЕС [1, с. 37].

Окрім масштабного руйнування на окупованих територіях, військові дії спричинили значну екологічну шкоду й на територіях, що перебувають під контролем України. Бомбардування критичної інфраструктури, промислових об'єктів, а також енергетичних підприємств створило серйозні загрози для довкілля в прилеглих регіонах.

Наприклад, під час ракетних ударів по нафтобазах та складах пального у центральних і західних регіонах України відбувалися масові пожежі, які супроводжувалися викидами в атмосферу великої кількості токсичних речовин. Це призводило до забруднення повітря небезпечними продуктами горіння, такими як діоксини, бензапірен та інших канцерогенних сполук. Вплив таких забруднень не обмежується лише місцем вибуху — шкідливі частинки переносилися вітром на значні відстані, завдаючи шкоди навіть віддаленим регіонам.

Таким чином, екологічні наслідки війни, розв'язаної російською федерацією проти України, стали не лише національною, а й глобальною проблемою. Знищення природного середовища, забруднення водойм, атмосфери та ґрунтів, а також руйнування екосистем матимуть довготривалий вплив як на довкілля України, так і на сусідні регіони. Водночас притягнення до міжнародно-правової відповідальності за такі злочини залишається складним завданням, яке потребує чіткого документування правопорушень, залучення міжнародних експертів і використання існуючих міжнародно-правових механізмів.

Відтак важливість цієї проблеми виходить за рамки відновлення екосистем України. Воно має стати прецедентом для встановлення міжнародної відповідальності за екоцид. Україна стоїть на передовій боротьби не лише за свою незалежність, але й за збереження природи для майбутніх поколінь, що робить це питання ключовим для світової спільноти.

Мета дослідження: аналіз правових інструментів на основі пропозицій, висловлених у період від повномасштабного вторгнення російської федерації до сьогодні, які можуть бути застосовані для забезпечення відшкодування збитків, завданих довкіллю України внаслідок військових дій Росії. Особливу увагу приділено питанню створення міжнародної компенсаційної комісії ООН на прикладі створення такої комісії у зв'язку з агресією Іраку проти Кувейту, що може стати важливим прецедентом для України у притягненні російської федерації до відповідальності за екологічні злочини.

Відтак важливість цього питання виходить за рамки відновлення екосистем України. Воно має стати прецедентом для встановлення міжнародної відповідальності за екоцид. Україна стоїть на передовій боротьби не лише за свою незалежність, але й за збереження природи для майбутніх поколінь, що робить це питання ключовим для світової спільноти.

Стан опрацювання проблематики. Наслідком російської агресії стали значні екологічні збитки, спричинені порушенням норм міжнародного та національного законодавства. Під час дослідження правових механізмів, що впливають на процес відшкодування цих збитків, було використано наукові праці відомих правознавців, серед яких Д.Д. Іваненко, Р.Н. Малишева, Т.Л. Сиродід, С.М. Тараненко та інші. Окрему увагу приділено питанню створення та функціонування міжнародного компенсаційного механізму. Це питання залишається актуальним і перебуває у центрі наукових досліджень. Водночас відсутність комплексного аналізу такого механізму ще більше підкреслює важливість і своєчасність вивчення цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що загальноприйнятого поняття екологічного злочину в міжнародному праві не існує. Ця категорія охоплює широкий спектр злочинних діянь, які спричиняють шкоду довкіллю та порушують екологічні права держав, громадян чи інших суб'єктів міжнародного права. У міжнародному праві існує чимала кількість міжнародних актів, пов'язаних із екологічними злочинами. Зокрема, це Лусакська угода про спільні правозастосовні операції, спрямовані на боротьбу з незаконною торгівлею дикою фауною та флорою 1994 р. [2], Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля 1976 р. [3], Директива (ЄС) 2024/1203 про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права та заміну Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС [4], Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію 1980 р. та додаткові протоколи до неї [5] та інші. Але жоден із вищезгаданих актів не містить визначення екологічних злочинів, лише наявний їх перелік.

Однак такі міжнародні інституції, як Програма ООН з навколишнього середовища, Управління ООН з наркотиків, Європейська комісія, Європол та інші надають тлумачення цим протиправним

діям. Так, Програма ООН з навколишнього середовища (далі – ЮНЕП) називає його «незаконною діяльністю, яка завдає шкоди оточуючому середовищу та спрямована на отримання вигоди окремими особами, групами чи компаніями від експлуатації, пошкодження, торгівлі чи крадіжки природних ресурсів, включаючи, але не обмежуючись серйозними злочинами та транснаціональною організованою злочинністю» [6, с. 336].

З погляду рішень Європейської комісії «екологічні злочини» – це екологічні правопорушення, які охоплюються або можуть охоплюватися кримінальним правом, вони є порушеннями зобов'язань, спрямованих на захист навколишнього середовища, і можуть також включати «пов'язані порушення», такі як (а) екологічні порушення, які забезпечуються засобами, відмінними від кримінального права, або (б) неекологічні порушення, такі як шахрайство, які пов'язані з екологічними порушеннями» [6, с. 336].

Управління ООН з наркотиків зазначає, що злочини, які впливають на навколишнє середовище, – це серйозні організовані злочини, які мають тяжкі наслідки для економіки, національної безпеки, навколишнього середовища та здоров'я людей» [6, с. 334].

Заразом міжнародне співтовариство визнає важливість боротьби з екологічними злочинами через криміналізацію таких дій, встановлення відповідних санкцій та міжнародну співпрацю задля їх реалізації. Ці зусилля створюють основу для більш ефективного застосування норм екологічного права, що є критично важливим для збереження природного середовища та забезпечення сталого розвитку.

Не викликає сумнівів твердження, що екологічні злочини охоплюють широкий спектр протиправних дій, завдають шкоди навколишньому середовищу, його ресурсам та екосистемам. Вони можуть мати як локальний, так і глобальний характер, а їх наслідки впливають на життя людей, стан природного середовища та економічну стабільність. На основі міжнародного законодавства та практики, екологічні злочини можна поділити на групи залежно від об'єкта посягання. Зокрема, на переконання Т.Л. Сироїд екологічні злочини можна поділити на: 1) злочини у сфері рибальства, 2) злочинне знищення лісів, 3) злочинне забруднення довкілля, 4) незаконний оборот природних ресурсів, 5) злочини проти дикої природи [6, с. 334].

З метою фіксації та документування всіх збитків, завданих російською агресією, в тому числі екологічних, було створено Міжнародний реєстр збитків, («RD4U»). Даний реєстр є першим кроком міжнародного компенсаційного механізму та існує для збору заяв щодо компенсації збитків, втрат чи шкоди, завданих із 24 лютого 2022 р. агресивними діями російської федерації на території України.

Такий реєстр є платформою міжурядового співробітництва в інституційних рамках Ради Європи. Реєстр має статус юридичної особи згідно із законодавством Королівства Нідерланди та України, знаходиться у м. Гаага. Зауважимо, що у перспективі заплановано створити допоміжний офіс в Україні для підтримки зв'язку з Урядом України, розповсюдження інформації серед потенційних заявників щодо мети діяльності, процедури подання заяв. До посадових осіб Реєстру застосовується Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи.

Отримана Реєстром інформація про заяви та збитки є конфіденційною. Правила доступу, обміну інформацією, захисту даних, пропонуються Радою та затверджуються Конференцією. Статут Реєстру може бути змінений тільки рішенням Комітету Міністрів Ради Європи у складі, що обмежується виключно представниками Учасників Реєстру та рішенням [7, с. 117].

Наразі до реєстру можна подати заявку щодо компенсації пошкодженого майна. Роботу з іншими 44 категоріями збитків реєстр має розпочати протягом 2025 року, а тому виникне необхідність фіксації та документування усіх екологічних злочинів для подальшого притягнення винних осіб до відповідальності.

На переконання міністра захисту довкілля та природних ресурсів Р. Стрільця завдані збитки довкіл्लю України через війну на сьогодні приблизно оцінюються у 2,2 трлн. гривень. Більшість таких збитків (а це майже половина) від викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забруднення ґрунтів та водних ресурсів. Постає риторичне запитання: які правові інструменти необхідно задіяти, щоб держава-агресорка відшкодувала завдані збитки земельним, водним ресурсам, надрам, атмосферному повітрю, природно-заповідному та лісовому фонду (враховуючи витрати, яких зазнала держава, у зв'язку із завданими збитками об'єкту довкілля та витрати, які вона мусить понести для його відновлення; доходи, які б держава могла одержати за звичайних обставин, якби не було завданих збитків довкіл्लю, якщо такі передбачались, компенсація у разі

неможливості відновлення об'єкту довкілля). Оцінка збитків, які завдані земельним ресурсам України становить понад 407,3 млрд. гривень, а збитків, які завдані атмосферному повітрю внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин, що підіймаються у повітря під час пожеж, спричинених обстрілами, у тому числі на територіях лісових масивів, об'єктах природно-заповідного фонду, становить понад 176,5 млрд. [8].

Щодо загальновідомих екологічних злочинів, то, наприклад, внаслідок ворожої атаки наприкінці червня якого року в Одеській області загорівся склад. Площа загоряння становила понад 3 тисячі квадратних метрів. Екоінспектори встановили, що в результаті лише цієї пожежі відбувся викид понад 240 тисяч тон забруднюючих речовин [9].

Внаслідок обстрілів і руйнувань дамб, водозабірних станцій та очисних споруд, українські водні ресурси зазнають забруднення токсичними речовинами, важкими металами та паливно-мастильними матеріалами.

У лютому якого року, після того як російська окупаційна армія завдала удару по нафтобазі в Немишлянському районі Харкова за допомогою безпілотників, приблизно 3 тисячі тон нафтопродуктів витекли у водойми області.

Однак одним із найтяжчих екологічних злочинів росії став підлив Каховської ГЕС. Потужний потік води затопив 620 квадратних кілометрів суходолу, знищивши понад 11 тис. гектарів лісових угідь. На осушеному дні Каховського водосховища загинули мільйони молюсків, риба і плазуни. Цей акт завдав шкоди не тільки Україні, а й навколишнім державам, впливаючи на екосистеми Чорного моря та прилеглих водних басейнів. Так, у Чорному морі, куди потрапила значна кількість прісної води, відбулася різка зміна солоності, що згубно вплинула на місцеві морські види. Найбільший удар по екосистемі припав на Дніпровсько-Бузький лиман, який став основним буфером між Дніпром і Чорним морем. Велика кількість забруднюючих речовин осіла на узбережжі цього лиману.

Окрім безпосередніх збитків для довкілля, війна сприяла змінам клімату через великі викиди парникових газів, що є ще однією тривожною тенденцією.

Таким чином, екологічні злочини, скоєні рф під час війни в Україні, є викликом для всього світу. Міжнародна спільнота має об'єднатися для відшкодування збитків, відновлення пошкоджених екосистем та підтримки зеленої відбудови країни, щоб забезпечити довгострокову екологічну стійкість та енергетичну безпеку. З огляду на масштаби екологічних наслідків війни, важливо вже сьогодні працювати над реалізацією стратегій повоєнного відновлення. Відновлення екосистем повинно стати одним з пріоритетів діяльності не лише для нашої держави, але й для міжнародної спільноти загалом, включаючи авторитетні міжнародні організації.

Питання притягнення російської федерації до відповідальності за екологічні злочини у світлі збройної агресії проти України є одним із найважливіших викликів сучасності. Враховуючи масштаб шкоди, завданої довкіллю та довготривалі наслідки цих дій, необхідне використання широкого спектра правових, дипломатичних та організаційних інструментів.

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання, або юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права в результаті вчиненого міжнародно-правового делікту. Відповідальність держави-порушника міжнародного зобов'язання реалізується в конкретних видах і формах.

Існує два види міжнародно-правової відповідальності держав – політична (нематеріальна) і матеріальна. Політична (нематеріальна) відповідальність може бути виражена у формі: реторсії (примусові дії однієї держави, спрямовані проти іншої держави, яка порушила інтереси першої); репресалії (правомірні примусові дії однієї держави проти іншої держави); сатисфакції (надання державою-порушницею задоволення потерпілій державі за шкоду, заподіяну її честі та гідності). Матеріальна відповідальність настає у разі порушення державою своїх міжнародних зобов'язань, які пов'язані із заподіянням матеріальної шкоди. Вона може бути виражена у формі: репарації (відшкодування матеріальної шкоди грошима, товарами, послугами); реституції (повернення у натурі майна, неправомірно вилученого та вивезеного воюючою державою з території супротивника); субституції (заміна неправомірно знищеного або пошкодженого майна, будівель, транспортних засобів, художніх цінностей, особистого майна і т.п.) [10, с. 75].

З огляду на масштаб екологічних збитків, завданих російською федерацією під час збройної агресії проти України, доцільно застосувати два ключові заходи міжнародно-правової відпові-

дальності: репарації (матеріальна відповідальність) та сатисфакцію (нематеріальна відповідальність). Репарації є ефективним інструментом матеріальної відповідальності, що дозволяє забезпечити фінансове відшкодування шкоди та відновити втрачені природні ресурси. Репарації є необхідним заходом, що дозволяє не лише відновити довкілля, а й забезпечити його стійкість у майбутньому. Без належного фінансування процес відновлення може тривати десятиліттями, що матиме довгострокові негативні наслідки для України та регіону загалом. Сатисфакція передбачає визнання вини та публічне вибачення держави-правопорушника за вчинені злочини. У контексті екологічних злочинів, скоєних російською федерацією, цей захід є не менш важливим, ніж матеріальне відшкодування.

Попри відсутність поняття «екоцид» у Римському статуті та складність доведення цього порушення, прецеденти у притягненні за злочини проти навколишнього середовища у міжнародному праві вже існують. У 1991 році війська під егідою Організації об'єднаних націй (ООН) звільнили Кувейт від окупації Іраку. Кувейт разом з іншими державами Перської затоки одразу подали позов до Міжнародного суду ООН, аби їм відшкодували збитки від виливу нафти в акваторію затоки, коли іракські війська пошкодили там танкер. У тому ж році ООН створила Компенсаційну комісію для опрацювання позовів проти Іраку, зокрема й за шкоду природному середовищу. Комісія завершила роботу в 2005 році. За її підрахунками, загальна сума компенсації постраждалим склала понад 52 мільярди доларів. Гроші постраждалим виплачував Компенсаційний фонд ООН, який отримував відсоток від експортних продажів іракської нафти та нафтопродуктів. Останній платіж здійснили в січні 2022 року. У лютому того ж року ООН розпустив комісію [11].

Досвід Компенсаційної комісії ООН, створеної у зв'язку з агресією Іраку проти Кувейту, може стати важливим прецедентом для України у притягненні російської федерації до відповідальності за екологічні злочини. Аналогічний підхід із запровадженням спеціального Компенсаційного фонду для відшкодування екологічних збитків, завданих внаслідок війни, дозволить забезпечити справедливе відшкодування завданої шкоди навколишньому середовищу, створити прозору систему компенсацій, яка буде контролюватися міжнародними організаціями, сприяти відновленню екосистем і фінансувати проєкти сталого розвитку в постраждалих регіонах України.

Висновки. На підставі проведеного вище дослідження можна зробити наступні висновки.

1. З огляду на масштаб екологічних збитків, завданих російською федерацією під час збройної агресії проти України, доцільно застосувати два ключові заходи міжнародно-правової відповідальності: репарації (матеріальна відповідальність) та сатисфакцію (нематеріальна відповідальність). Поєднання репарацій і сатисфакції дозволить забезпечити комплексний підхід до відновлення довкілля України та встановлення міжнародної справедливості. Репарації допоможуть профінансувати масштабні проєкти відновлення екосистем і природних ресурсів, тоді як сатисфакція стане важливим символічним кроком, що визнає злочинну природу дій російської федерації. Такі заходи матимуть не лише локальне значення для України, а й глобальне, адже створять новий прецедент у сфері міжнародного екологічного права та підвищать рівень відповідальності держав за злочини проти довкілля.

2. Впровадження компенсаційного механізму на основі міжнародного досвіду Кувейту стане важливим кроком для України. Створення Міжнародної компенсаційної комісії дозволить не лише відновити екосистеми, а й забезпечити довгострокову екологічну безпеку. Україна має звернутися до міжнародної спільноти із закликом підтримати цю ініціативу, адже екологічні наслідки війни вже стали глобальною проблемою. Такі дії створять прецедент для майбутнього міжнародного права, підвищивши рівень відповідальності держав за злочини проти навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малишева Н.Р. Національні та міжнародні правові механізми протидії екологічним злочинам рф в Україні. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*. Тези доповідей міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції. 2022, с. 37.
2. Lusaka Agreement on Cooperative Enforcement Operations Directed at illegal Trade in Wild Fauna and Flora. Lusaka, 8 September 1994. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-11&chapter=27&clang=en (дата звернення 08.02.2025).

3. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=26&clang=_en&mtdsg_no=XXVI-1&src=TREATY (дата звернення 08.02.2025).
4. Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://db.eurocrim.org/db/en/doc/3947.pdf> (дата звернення 08.02.2025).
5. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію: Конвенція від 10.10.1980 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text.
6. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Випуск 84: частина 4. С. 334–344. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/49-2.pdf>.
7. Іваненко Д. Д. Міжнародний компенсаційний механізм відшкодування збитків, завданих агресією Російської Федерації. *Правовий часопис Донбасу*, № 1(86). 2024.
8. Тараненко С.М. Правові інструменти відшкодування збитків завданих довкіллям, внаслідок військової агресії Росії проти України. *Правова держава*, 53. 2024. С. 138–148.
9. Війна отруює довкілля: внаслідок збройної атаки росії по складах на Одещині у повітря потрапило понад 240 тисяч тонн забруднюючих речовин. *Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів*. URL: <http://surl.li/vdzrih>.
10. Турченко О.Г., Мартинюк О.В. Міжнародне право: навчальний посібник (для здобувачів спеціальності 081 Право, денної, заочної форми навчання) / за заг. ред. Турченко О.Г. Вісниця. 2024. 279 с.
11. Патока М., Гожа М. «Як притягнути Росію до відповідальності за екоцид?» UAnimals, 17 жовтня 2023. URL: <https://uanimals.org/media/statti/yak-prytiahnuty-rosiiu-do-vidpovidalnosti-za-ekotsyd>.